

цій та художніх стилів в мистецтві ХХ ст. ставить перед суспільством та наукою ряд актуальних завдань, головні з яких – виховати творчу особистість та задовольнити естетичні потреби широких верств. В естетичній теорії Герберта Ріда проблема виховання творчої особистості тісно пов'язана з проблемою розширення художньо-естетичних функцій мистецтва, що потребує подальшого дослідження таких естетичних категорій, як "художній стиль".

¹ Культурологія. ХХ век. Энциклопедия. Т.2. – Спб., 1998. – С. 232;
² Чечель Н.П. Поняття стилю в термінах філософії // Актуальні проблеми

історії, теорії та практики художньої культури, Випуск Х. – К., 2003. – С.72; ³Read H. Art and alienation: the role of the artist in society. – L., 1967. – P.57; ⁴Торшилова Е. Герберт Рид в поисках человека // Буржуазная эстетика сегодня. – М., 1970. – С.105; ⁵Read H. The true voice of feeling. – L., 1968. – P.152; ⁶Read H. Art and alienation: the role of the artist in society. – L., 1967. – P.65; ⁷Андреев А. Идеалистические основы интерпретации художественного творчества Г.Рида // Проблемы художественного творчества. – М., 1975. – С.104; ⁸Бердяев Н.А. Самопознание. – М. 1991. – С.210; ⁹Торшилова Е. Герберт Рид в поисках человека // Буржуазная эстетика сегодня. – М., 1970 – С.126; ¹⁰Read H. The nature of literature. – N.Y., 1970. – P.101; ¹¹Цит. за: Стойков А. Критика абстрактного искусства и его теорий. – М. 1964. – С.71.

Надійшла до редколегії 22.04.2004

Є.В. Козлов, асп.

БЕРДЯЕВ VERSUS ДОСТОЄВСЬКИЙ: АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена порівняльному дослідженню теми людини у творчості Ф.М.Достоевського та філософії М.О.Бердяєва. Висвітлюються характер і ступінь впливу антропологічних поглядів видатного письменника на формування та еволюцію персоналістичної концепції філософа.

The article is devoted to comparative analysis of the theme of a man in the works of Dostoevsky and Berdyaev's thought. The article shows the character and the degree of influence grand writer's anthropological views on formation and evolution personalism doctrine of philosopher.

М.О.Бердяєв належить до одного з тих "духовних дітей" і "духовних учнів" великого "вчителя життя" Ф.М.Достоевського, котрі вважали його ідейно-філософську спадщину своєю "духовною батьківщиною". Важко визначити міру визначального впливу порушених Достоевським віковичних і "проклятих питань" на формування та становлення російської релігійної філософії кін. ХІХ – поч. ХХ ст., а через неї і на еволюцію європейської та світової філософської думки взагалі. Достоевський не тільки "своїми філософськими відкриттями... вразив філософську свідомість Росії"¹ та започаткував "новий період в історії російської думки"², його філософські ідеї "стали своєрідною точкою відліку у розвитку російської та світової культури"³.

Надзвичайно високо оцінює Бердяєв творчість Достоевського, якого полюбляв з дитинства і який став на все життя його філософським натхненником: "Достоевський мав визначальне значення у моєму духовному житті. Ще хлопчиною отримав я щеплення від Достоевського. Він вразив мою душу більше, ніж будь-хто із письменників або мислителів. ...Дуже рання спрямованість моєї свідомості на філософські питання була пов'язана із "проклятими питаннями" Достоевського"⁴. Уся духовна творчість Бердяєва, все коло філософських тем, які впродовж життя вирішував філософ, проходили "під знаком Достоевського". За словами Д.Лаури, активіста УМСА та одного з перших біографів філософа, "твори Федора Достоевського були наче симфонія, яку Бердяєв слухав усе своє життя"⁵. У різних роботах і контекстах мислитель ставить його ім'я в один ряд із світовими геніями думки – Кантом, Шопенгауером, К'єркегором, Ніцше, так само і з великими поетами та письменниками – Данте, Шекспіром, Стендалем, Прустом. "Найвеличніший руський філософ і метафізик", "великий мислитель та духовидець", "геніальний діалектик" і "великий антрополог", "містичний і містичний реаліст", "релігійний екзистенціаліст" і "самий християнський із письменників", – навіть неповний перелік характеристик Достоевського Бердяєвим засвідчує не тільки глибину осягнення універсуму ідей письменника, але й відображує саму динаміку духовної еволюції філософа.

Широта, глибина та багатогранність поставлених Достоевським смисложиттєвих питань обумовили і діапазон оцінок його творчості літературною та філософською критикою: від тверджень про "жорстокий талант" (М.К.Михайловський) до поклоніння йому як "духовному

вождю народу" та "пророку Божому" (Вол. С.Соловйов). Серед представників культурного та релігійно-філософського ренесансу поч. ХХ ст. майже не було жодного, хто б не присвятив великому письменнику спеціального дослідження. Але за кількістю статей за темами Достоевського перше місце належить Бердяєву, котрий є також і автором першої монографії про нього ("Світоспоглядання Достоевського", Париж, 1923).

Усі дослідники філософської творчості та біографи Бердяєва так чи інакше висвітлювали міру впливу на філософа та характер ідейної абсорбції ним духовної спадщини Достоевського. Проведення психологічних та філософських паралелей між Бердяєвим і Достоевським було започатковано А. Закржевським ще у 1913 р. У закордонному середовищі російських емігрантів специфіку осмислення та рецепції Бердяєвим філософських ідей письменника аналізували В.Ільїн і М.Полторацький, у пострадянській Росії – П.Гайденко, Р.Гальцева, О.Єрмічов, В.Котельников. Серед сучасних дослідників певний зріз теми "Бердяєв versus Достоевський" розглядають С.Давидченко, О.Осетрова, В.Панфілов, В.Попков, С.Самойленко, І.Сумченко. Особливо цікавим за означеною темою є дослідження В.Котельникова "Блудний син Достоевського" ("Вопросы философии", 1994, №2). Акцентуючи увагу переважно на розбіжностях у розробці есхатологічної, етичної та естетичної проблематики, автор недостатньо ґрунтовно аналізує антропологічний аспект і пов'язані з ним питання свободи людини, її творчості, природи добра і зла.

Персоналістична спрямованість філософії Бердяєва рельєфно проходить крізь майже всі його роботи, його персоналізм постає як останній аспект його філософських пошуків і виступає тим засадничим осердям, що пов'язує воедино розрізнені на перший погляд його філософські концепції. Проблема людини, особистості як божественної цінності у світі, її абсолютної свободи як можливості її етичного самовизначення, пов'язане з цим питанням протистояння добра і зла, теми історіософії та есхатології були означені та усвідомлені Бердяєвим під впливом Достоевського. "У Достоевського було несамолюбне відчуття особистості. Все його світоспоглядання проникнуто персоналізмом"⁶.

Складним та суперечливим був характер духовного впливу великого письменника на формування, становлення та еволюцію філософської думки Бердяєва. Знаочною мірою це було зумовлено особистісними якостями

філософа, його "аристократизмом духу, принциповим неприйняттям будь-якої "нормативності", "обов'язковості" та "необхідності", що витлумачувались як несвобода, як "примусовість" та "ідейне насилля". Якщо певне твердження, положення, догмат не проходили "внутрішньої цензури" емоційно-пристрасного мислителя, не "лягали на серце" йому, то будь-яка аргументація або неспростоване доведення були безсилями. І навпаки: те, що одного разу було інтуїтивно сприйняте, відчуте як істина та глибоко пережите, на все життя ставало абсолютним *sredo* мислителя. Реальна дійсність, здоровий глузд, закони формальної логіки у таких випадках відкидалися як "об'єктивовані гріховним світом продукти думки". "Вір тому, що серце скаже..." – було гносеологічним девізом Бердяєва. Але чи завжди промовляло серце ("духовне ядро", "трансцендентальна людина") у філософа, чи завжди він "чув" своє серце, чи не було випадків емоційно забарвленого (із неглибокого рівня "душевних оболонок") відторгнення чужої істини та іншої думки? "За тим, що нас відштовхує і навіть обурює, може бути прихована вища істина, до котрої ми повинні прориватися" – все ж таки розуміє мислитель, але до кінця життя так і залишається "бранцем своєї свободи" (М.Спінка). Неприйняття будь-якого "авторитету" та своєрідно потрактована "іманентність пізнання" довели православного християнина Бердяєва до сумнівів у богонатхненності Святого Писання: "Аргументи, залучені з Біблії, не можуть мати вирішального значення для нашої епохи"⁶. Натомість, філософ надзвичайно звеличує "богонатхненну легенду" про "Великого Інквізитора" Достоевського, "в якій збігаються всі нитки релігійного сенсу історії та суспільності"⁹.

Як і в попередніх статтях, так і в своїй монографії про Достоевського Бердяєв зовсім не обтяжує себе прагненням до безпристрасного та об'єктивного аналізу світоспоглядання мислителя, хоча й декларує, що збирається "розкрити дух (курсив в оригіналі) Достоевського; виявити його найглибше світосприйняття та інтуїтивно відтворити його світоспоглядання"¹⁰. Більш того, набагато пізніше, вже у 1944 р., у передмові до збірника статей про російських мислителів та релігійно-містичні течії (дві з яких були присвячені темам Достоевського) філософ не без пафосу самовпевненості стверджує: "Я вважаю, що в основному ця книга представляє досвід об'єктивних характеристик"¹¹. І це після більше ніж тридцяти років, які минули після написання перших статей, що ввійшли до збірки, і коли філософські погляди Бердяєва зазнали значних змін!.. Отже, мислитель не намагається цілісно висвітлити та проаналізувати весь комплекс філософських ідей Достоевського, а пропонує свою власну його інтерпретацію: "я не тільки намагався розкрити світоспоглядання Достоевського, але й вклав дуже багато від мого власного світоспоглядання"¹², – зізнається філософ у передмові до монографії. "Прокляті питання" письменника лише висікали іскри думки самого Бердяєва, запалювали його філософську рефлексію і надихали на розбудову власних світоглядних концепцій, – антропологічних, етичних, релігійно-філософських та історіософських: "Я читаю активно, ...творчо реагую на книгу і гарно пам'ятаю не стільки зміст книги, скільки думки, що прийшли в голову з приводу книги. Для мене це характерно"¹³. Відтак, мета та завдання у дослідженні теми "Бердяєв versus Достоевський" полягає у "проведенні демаркаційної лінії" між філософськими питаннями та ідеями власне Достоевського і тією суто бердяєвською інтерпретацією його поглядів.

Для Достоевського, як і для Бердяєва, духовне, внутрішнє існування людини, перебування свідомості у стані самоспоглядання і сприйняття оточуючої дійсності

як зовнішньої для духу є способом буття взагалі, мислитель "сприймає життя із духу людини". Засадничий та абсолютний антропоцентризм Достоевського успадкований Бердяєвим із безумовним ентузіазмом. Людина, особистість, її безмежна глибина та невичерпні можливості у потенції, її співзвучність та містичне поєднання зі світовим буттям та безоднею духовної реальності є постійною темою медитацій та філософських роздумів як Достоевського, так і Бердяєва. "У Достоевського присутній лише один інтерес, що все поглинає, тільки одна тема – ...людина та її доля... Людина – центр буття, сонце, навколо якого все обертається... У людини – загадка світового життя. Уся творчість Достоевського є вболівання за людину та її долю, що доведене до богоборства, але яке вирішується врученням долі людини Боголюдині – Христу"¹⁴. Антропологічна тема у Бердяєва "виростає" із захоплення марксизмом і після остаточного відходу від нього складається та формується у річищі пошуків "нової релігійної свідомості". "Вища мораль ...повинна свідомо поставити у центрі світу індивідуальність, її долю, її права, її єдину цінність та призначення. Це зобов'язує до ...визнання безумовного значення та самоцінності людської особистості"¹⁵, – проголошує філософ в одній із статей 1905 р. "Усе в особистості та через особистість"¹⁶, – продовжує він у одному з листів 1906 р. Вже досить потужно простежується концепція персоналізму як переконання, як світоглядний базис та життєвий принцип Бердяєва.

Із проголошення абсолютної цінності людської особистості виростає в Достоевського ідея Бога, вважає Бердяєв. Звичайно, можна погодитись із його твердженням про те, що "Достоевського мучить не стільки тема про Бога, скільки тема людини та її долі"¹⁷, але таке твердження вже є певною натяжкою. Тільки людина може пізнавати Бога, і тільки з власного духу виростає відчуття Його й усвідомлення, але який сенс має життя людини саме по собі, якщо вона не ставить собі за мету наближення до абсолютного Вищого, не переймається граничними віковими питаннями? Навіщо людина сама собі, навіщо їй "духовна автономія" від Бога? Достоевський на багатьох прикладах у своїх творах "вимальовує" сценарій поведінки "богозалишеної" людини, тобто людини, яка сама себе дистанціює від Бога. І саме тут постають "віковічні" і "прокляті питання" Достоевського. Глибиною власного духу людина відчуває в собі іншу, замежову для емпіричного виміру і трансцендентну для "евклідовського розуму" вищу Реальність, яка не залишає в спокої людину навіть у повсякденній буденності, яка манить і приваблює людину, вимагає від неї руху назустріч. "Нещастя людини, – цитує Бердяєв Т.Карлейля у "Самопізнанні", – випливає з її величі; від того, що у ній є Безкінечне, від того, що їй не вдається остаточно поховати себе у кінечному"¹⁸. "Мене все життя Бог мучив", – промовляє Достоевський вустами Кирилова в "Бісах" та Дмитра в "Братах Карамазових". Бердяєв також полюбував повторювати ці слова класика. Але людина не завжди шукає причину свого "метафізичного" неспокою у глибині власного духу, в релігійно-містичному досвіді, часто-густо в неї переважає "евклідовський розум", людина починає пошукати "сміслу життя та вічності" у вимірі ментальному, у площині інтелекту. За Достоевським, на шляхах голого інтелектуалізму людина може позбавитись відчуття "інших світів" і страждати від душевного "роздвоєння".

Безмежна глибина та екзальтована антиномічність думки Достоевського, що виявляються у промовах та діалогах його героїв, приводять у захват пристрасно-темпераментного Бердяєва. Не одним десятком натхнених рядків характеризує філософ "вогняну атмос-

феру" думки письменника: Достоевський "надзвичайно... розумний, гострота його думки виняткова, діалектика його страшно потужна. Достоевський – великий мислитель,... художник думки,... представляє надзвичайне явище оргіності, екстатичності самої думки, він сп'янений силою свого розуму. Думка його завжди вишрива, оргійно-несамовита"¹⁹.

Бердяєва дуже принадує діалектика Достоевського, й ідею роздвоєння людської особистості та суперечливий характер природи людини він буде відстоювати до кінця життя. За Бердяєвим, "роздвоєння людського духу... є найглибшою темою романів Достоевського"²⁰. У статті "Одкровення про людину у творчості Достоевського" (1918 р.) філософ надто перебільшує тему про суперечливу природу людини у письменника, який "завжди показує ...людину у трагічній безвиході, у суперечностях, що сягають самої глибини. Таким є вищий тип людини, що явлений Достоевським"²¹. Але чи є вихід із такої темряви? Бердяєв на таку свою інтерпретацію "вищого типу людини" сам же пропонує і відповідь: "вихід шукали у позитивних ідеях та віруваннях Достоевського, ...це є хибним відношенням до Достоевського. Він мучить, але ніколи не залишає у темряві, у безвиході. У нього завжди є екстатичний вихід... Той екстаз, що відчувається при читанні Достоевського, вже сам по собі є вихід. Виходу цього ...треба шукати ...в його романах-трагедіях, у тому художньому гнозисі, що в них розкривається"²². Достоевський "експериментує" – занурює у темряву та морок Ставрогіна, Івана та Дмитра Карамазових і спостерігає за розгортанням їх внутрішньої трагедії. Але здається очевидним, і так вважають більшість критиків та дослідників, що як приклад виходу із суперечностей людської природи Достоевський пропонує світлий образ Альоші, але Бердяєв із цим не погоджується. Він вважає, що образ Альоші є невдалим (так само, як і старця Зосіми), і кваліфікує це як "доктринерське відношення до творчості Достоевського". За Бердяєвим, "вихід є без проповідництва та моралізування, у великому осянні екстатичного знання, у самому зануренні у вогняну стихію людини"²³. Чи не там шукав його Іван, "віруючий заперечник створеного Богом світу" (Ф.А.Степун)?.. Наслідки відомі: чорт, який з'являється у "кошмарі" Івану, викладає назовні всю приховану темряву душі його ("я – це ти") і підсумовує: "ми однієї з тобою філософії"²⁴.

Бердяєв певним чином вихолощує антропологію Достоевського, він не сприймає запропонованого мислителем виходу із трагічно загострених парадоксів людських переживань, які обумовлені переважанням раціоналістичного шляху у вирішенні граничних проблем буття. Достоевський намагається показати, що "прокляті" та "вічні" питання нерозв'язні на ментальному рівні, що у пошуках "сенсу життя" тільки "евклідовським розумом" людина лише безглуздо витрачає свої життєві сили, спустошує власну душу та серце. Ще на початку своєї концептуальної розмови Альоша та Іван погоджуються, що слід "спочатку полюбити життя, а потім вже його сенс" (правда, розуміння "любви до життя" у братів різне). І тут первинним і головним "інструментом" пізнання повинно бути серце, цілісний дух людини, розум має виконувати лише допоміжну роль. Достоевський відсуває його на другий план (аксіологічно та хронологічно), тому що часто-густо (щоб не сказати – завжди) він породжує суперечності та іноді стає джерелом спокуси для нестійких душ та позбавлених цілісності сердець: "розум – негідник", – стверджує мислитель вустами Івана. Симптоматично, що останній це гарно розуміє й усвідомлює, але не може позбавитись зачарованості від злету власної думки. Перебуваючи

ніби в якійсь нестямі ("бунті" проти "світу божого"), Іван мучить себе й Альошу гранично загостреними питаннями щодо неприпустимо надвисокої ціни людських страждань ("сльозинки дитини"), якими має "покупатися" майбутня "світова гармонія".

Називаючи Бердяєва "блудним сином" Достоевського, В.Котельников не без іронії зазначає: "Творчість Достоевського не оргійна; її пізнавальне та художнє дієве значення відповідає устрою християнського гнозису. Але Бердяєву цей устрій є чужим. Достоевський йому потрібний як співучасник бунтів, як апологет небувалої свободи, як засновник "найбільш вільної релігії, яку бачив світ", як "релігійний анархіст". Справжнього та повного Достоевського не вміщує свідомість Бердяєва; тут є місце тільки для Івана"²⁵.

Бердяєву здається, що Достоевський з більшою прихильністю ставиться до тих із своїх персонажів, яких наділив "роздвоєною" психікою, в яких "двоятся" думки, що він нібито "полюблює відщепенців". Найбільш вдалим образами у письменника Бердяєв вважає Ставрогіна, Версілова та Івана Карамазова. Безперечно, головне місце у Достоевського відведено "проблемним" особистостям – роздвоєним, надірваним, спустошеним, але з цього зовсім не випливає, що автор їм симпатизує. Скоріше, викриваючи та оголюючи безодні душі людської, письменник пам'ятає слова Христа про те, що на небесах більше радіють одному грішнику, що покався, ніж дев'яноста дев'яти праведникам, яким не потрібне покаяння. І всі трагедії у романах Достоевського – вивертання навиворіт людських душ, демонстрація їх "авгієвих конюшень" – своєрідна пневмотерапія для "грішників" – читачів, які неминуче мають розгледіти у негативних рисах героїв письменника темні сторони власної душі, а помітивши й усвідомивши їх (початок духовного катарсису), забажати їх виправлення, просвітлення. "Те, що вам здається всередині себе негарним, уже одним тим, що ви це помітили у собі, очищається"²⁶.

Як уже зазначалося, інтерпретація Бердяєвим духовної спадщини Достоевського відбувалась у річищі його власного світоспоглядання. Іноді висловлюються думки про філософські паралелі у Бердяєва та Достоевського. Але чи можна про це вести мову, коли сам філософ неодноразово вказував на значний та вирішальний вплив на нього філософських ідей великого письменника та мислителя? Скоріше, і це здається очевидним, була вибіркова ідейна рецепція, причому хронологічно вона мала якісну динаміку у залежності від спрямованості думки філософа на вирішення певних проблем. Себто, на різних етапах осмислення проблемних питань Достоевського Бердяєву відкривалося нове розуміння, висвітлювалися та сприймалися нові аспекти та інші сторони, що не були помітними раніше, але все ж про ідейну спорідненість або внутрішню духовну конгеніальність письменника та філософа не може йти мова.

Надто по-різному формувалась світогляд та складався духовний досвід у Бердяєва та Достоевського, по-різному відбувалися пошуки та осягнення сенсу існування людини, на шляхах релігійного життя та християнської віри перевага надавалась різним аксіологічним змістам і увага акцентувалась на різних аспектах евангельського вчення.

Бердяєву не вдалося подолати антиномій свого "моноплуралізму", у своїй релігійній свідомості та містичному досвіді він не дійшов до зняття "трагічних суперечностей людської природи", не "збудував" собі захищеної оселі у "царстві духу" поза об'єктивним свідомістю "царством кесаря". Але його досвід філософського осмислення граничних проблем буття ("прокля-

тих питань" Достоєвського), його сходження до небесних висот "трансцендентальної людини", його екзальтована пристрасна проповідь віковичної, бездонної, незглибимої та безбережної свободи назавжди залишаться неоціненним внеском у духовну скарбницю людської думки, визначним явищем загальнолюдської культури.

¹Іванова А.А. Философские открытия Достоевского. – М., 1995. – С.96; ²Зеньковский В.В. История русской философии. В 2-х тт. – Ростов-н/Д., 1999. – Т. 1. – С.500; ³Іванова А.А. Философские открытия Достоевского. – М., 1995 – С.179; ⁴Бердяев Н.А. Миросозерцание Достоевского // Бердяев Н.А. Философия творчества, культуры и искусства. В 2-х тт. – М., 1994. – Т.2. – С.7; ⁵Lowrie, Donald A. *Rebellious Prophet: a life of Nikolai Berdyaev.* – New York, Harper & Brothers, 1960. – P.257; ⁶Бердяев Н.А. Миросозерцание Достоевского. – С.36; ⁷Бердяев Н.А. Истина и откровение. Прологомены к критике Откровения. – СПб., 1996 – С.7; ⁸Бердяев Н.А. Дневник философа // Путь. – 1926. – № 4. – Репр., Кн. 1 (I-VI). – М., 1992 – С.523; ⁹Бердяев Н.А. Новое религиозное сознание и общественность. – М., 1999 – С.57;

¹⁰Бердяев Н.А. Миросозерцание Достоевского. – С.9; ¹¹Бердяев Н.А. Типы религиозной мысли в России // Собрание сочинений. – 3-е изд., Париж, YMCA-Press, 1989. Т. 3. – С.7; ¹²Бердяев Н.А. Миросозерцание Достоевского – С.7; ¹³Бердяев Н.А. Самопознание. – М., 1991. – С.24; ¹⁴Бердяев Н.А. Миросозерцание Достоевского. – С.26; ¹⁵Бердяев Н.А. Трагедия и обыденность // *Sub specie aeternitatis.* Опыт философии, социальные и литературные (1900-1906 гг.). – М., 2002. – С.305; ¹⁶Письма Николая Бердяева / Публ. В.Аллой // *Минувшее: Исторический альманах.* – М., 1992. Т. 9. – С.298; ¹⁷Бердяев Н.А. Миросозерцание Достоевского. – С.17; ¹⁸Бердяев Н.А. Самопознание. – М., 1991. – С.55; ¹⁹Бердяев Н.А. Откровение о человеке в творчестве Достоевского // О Достоевском: Творчество Достоевского в русской мысли / Сост. В.М.Борисов, А.Б.Рогинский. – М., 1990. – С.221-222; ²⁰Бердяев Н.А. Миросозерцание Достоевского. – С.18; ²¹Бердяев Н.А. Откровение о человеке в творчестве Достоевского. – М., 1990. – С.218; ²²Там само. – С.222-223; ²³Там само. – С.223; ²⁴Достоевский Ф.М. Братья Карамазовы // Достоевский Ф.М. Полн. собр. соч. в 30-ти тт. Л., 1972-1986 гг. – Т.15. – Л., 1976. – С.77; ²⁵Котельников В.А. Блудный сын Достоевского (О Н.Бердяеве) // *Вопросы философии.* – 1994. – №2. – С.178; ²⁶Достоевский Ф.М. Братья Карамазовы. – Т.15. – Л., 1976. – С.77.

Надійшла до редколегії 15.04.2004

I.I. Маслікова, асп.

ОСНОВНІ ЕТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ В ІСТОРІЇ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ

У статті розглядається історія проблеми економічної етики в європейській філософії.

This article is about history of economic ethics problem in European philosophy.

Актуальність та доцільність дослідження. В наш час для з'ясування етично-відповідальних, гуманних та, одночасно, економічно ефективних шляхів розвитку сучасного господарства з'явилася потреба посередництва економічної та етичної теорії. Створити системну концепцію економічної етики, яка мала б змогу розв'язати нагальні проблеми сучасності, можна лише спираючись на багатовіковий досвід західноєвропейської філософської думки. Тому побудова нової етико-економічної теорії потребує звернення до теоретичних пошуків західноєвропейської філософії, що відбувалися протягом двох тисячоліть.

Сьогодні існує безліч досліджень, що стосуються етико-економічної проблематики. Англосаксонський варіант економічної етики – так звана "етика бізнесу" – представлений у працях Томаса М.Герета, Річарда Дж.Клонскі, Р.Де Джорджа, А.Кедбері. Питання теорії та практики етично зорієнтованого господарства розробляються в німецькомовному просторі К.-О.Апелем, П.Козловським, Р.Лейсем, А.Льором, Х.Штайнманом, П.Ульріхом, Ю.Хабермасом, К.Хоманом. Вітчизняні та російські дослідники (А.А.Алі-Заде, В.В.Борисенко, В.К.Борисов, А.М.Єрмоленко, Ю.І.Палеха, Ю.Ю.Петрунін, М.В.Попов, Е.А.Уткін) торкаються лише деяких аспектів проблеми співвідношення моралі та економічної раціональності в господарчій діяльності людини. Але в Україні та в країнах пострадянського простору не створено досі систематичної концепції економічної етики, яка ґрунтувалася б на історичному досвіді західноєвропейської філософської думки.

Метою дослідження є розгляд різних підходів щодо етико-економічних проблем в історії філософії. **Дослідницьке завдання** передбачає з'ясування своєрідності соціально-філософських етичних розробок етико-економічних проблем, що склалися в історії філософської думки Західної Європи, виявлення та розгляд відмінних рис та можливостей етичних доктрин.

Етико-економічні проблеми в історії західноєвропейської філософії концентрувалися навколо певних положень та альтернатив. Розглядалися питання про місце етико-економічного знання в системі наук, проблеми обґрунтування моральних норм в економічній діяльності, створювалися певні напрями та традиції.

Одним із найважливіших питань, що неодноразово поставали в історії філософської думки, є питання про співвідношення теоретичної та практичної філософії, зокрема, про місце економічної та етичної теорії в системі наукового знання. За часів Античності Аристотель відокремив практичну та теоретичну філософію. Ці види знання різняться за метою та цінністю, однак у якості знання вони аналогічні. Теоретична філософія пізнає суще, яким воно є. Предметом практичної філософії, вихідним пунктом якої є досвід суспільного життя, постає здійснюване благо, вчинки. Етика, економіка, політика складають в Аристотелевій філософії єдину систему, яка окреслила предмет практичної філософії. Етика виступала в якості смислового центру філософії, саме через неї канони довершеної поведінки повинні здійснювати вихід у практику.

У середньовіччі патристика дотримувалася Аристотелевої соціально-полісної версії практичної філософії. Фома Аквінський, систематизатор етики пізнього Середньовіччя, економіку та політику відніс до моральної філософії поряд з монастику, яка розглядала дії окремої людини самої по собі. Внутрішня єдність практичної філософії (єдність етики, економіки та політики) осмислювалася як єдність, націлена на вище благо, задане Богом. Але моральна філософія зможе здобути довершеність лише у підпорядкуванні теології, і лише таким чином можливо довести абсолютність моральних вимог.

У Новий час, коли філософія апелювала до людської емпірії, прагнучи до розуміння того, яким чином індивідуальна мораль водночас є соціально організуючою силою, І.Кант стверджував примат практичного розуму над теоретичним, діяльності – над пізнанням. Теоретична філософія, за Кантом, є правилом пізнання, практична – правилом поведінки під кутом зору вільного вибору. У широкому розумінні до практичної філософії Кант відносив етику, вчення про державу та право, філософію історії та релігії, антропологію. Але ж у більш вузькому смислі "практична філософія має на увазі не які-небудь особливі предмети (практики), а вільну поведінку, яку взято у відриві від усяких предметів практики взагалі". Економіку Кант відніс до теоретичної філософії як вчення про природу. На його думку, економіка є конкретно-науковим знанням, знанням про природу: